

Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка" включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Категорія «Б», Наказ Міністерства освіти і науки України від 11.07.2019 № 975) www.economy.nayka.com.ua | № 4, 2020 | 30.04.2020 р.

DOI: [10.32702/2307-2105-2020.4.95](https://doi.org/10.32702/2307-2105-2020.4.95)

УДК 330.101.5

*О. А. Овечкіна,
к. е. н., доцент, доцент кафедри економіки і підприємництва,
Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, м. Сєвєродонецьк
ORCID ID: 0000-0001-8259-6626*

МЕТОДОЛОГІЧНІ КОНСТРУКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСІВ САМООРГАНІЗАЦІЇ СИСТЕМНИХ ОБ'ЄКТІВ

*O. Ovechkina
PhD in Economics, Associate Professor of Economic and Entrepreneurship Department,
Volodymyr Dahl East Ukrainian National University*

METHODOLOGICAL CONSTRUCTS OF RESEARCH ON SELF-ORGANIZATION PROCESSES OF SYSTEM OBJECTS

У статті визначено, що з розробкою теорій інформаційного суспільства, моделей креативної економіки посилися вимоги до системно-синергетичної методології, яка має надати відповідний інструментарій для поглибленого вивчення процесів самоорганізації, функціонування і розвитку суспільства та його систем. Розглянуто питання створення й використання нових методологічних конструктів, які поєднують різні дослідницькі підходи. Доведено, що взаємодія модернізаційно-трансформаційного та системно-структурного підходів посилює їх гносеологічний потенціал, надає можливості поліпшити класифікацію змін у суспільстві, що забезпечують його розвиток. Вдосконалено визначення понять «модернізація», «реформування» і «трансформація» та з'ясовано різні аспекти їх узгодження. Доведено, що подальші дослідження в цьому напрямку є перспективними, вони дозволять сформувати теоретичну базу вдосконалення існуючої моделі управління процесами реформування всіх видів життєдіяльності суспільства та забезпечити його поступовий розвиток.

The article states that with the development of information society theories and models of creative economy, the requirements for system-synergetic methodology, which should provide appropriate tools for in-depth study of the processes of self-organization, functioning and development of society and its systems, have increased. Issues of creation and use of new methodological constructs that combine different research approaches are considered. It is proved that the combination of modernization transformational and systematic structural approaches enhances their epistemological potential, provides an opportunity to improve the classification of changes in society that ensure its development. The cyclical process of organization of systems is characterized, in which the stage of system development has an important place, because it completes the functioning of the old system and starts the movement of a new one. Significance of processes of organization, structuring and reproduction in societal subsystems' functioning is determined. Based on application of several research approaches, the definitions of

“development”, “modernization”, “reformation” and “transformation” are refined and various aspects of their harmonization are clarified. The concepts characterizing changes in the society underwent a comparative analysis, which will ensure its further development is carried out. It is proved that the concept of “transformation” generalizes the resulting conversions (regressive, progressive, etc.) of the main societal subsystems. The concept of “modernization” describes the gradual process of accumulation and interaction of changes, the concept of “reformation” is associated with the purposeful management activities of certain entities. As a result, it is determined that the concept of “development” is a functional pattern of society, a long-term trend of its functioning and a civilizational perspective. It is noted that further research towards the development of methodological constructs is promising. They will form the theoretical basis for improving the existing model of managing the processes of reforming all kinds of life in society and ensure its gradual transformation and development.

Ключові слова: методологічні конструкти; дослідницькі підходи; зміни; зрушення; самоорганізація; функціонування; розвиток; трансформація; модернізація; реформування.

Keywords: methodological constructs; research approaches; changes; shifts; cyclical process of systems movement; self-organization; functioning; development; transformation; modernization; reformation.

Постановка проблеми. Дослідження процесів розвитку системних об’єктів не втрачає своєї актуальності понині, коли увага вчених спрямовується на розв’язання теоретичних питань становлення нових моделей існування суспільства та організації його економічної діяльності. З активною розробкою теорій інформаційного суспільства, моделей креативної, знанієвої економіки тощо посилися вимоги до системно-синергетичної методології досліджень складних об’єктів, яка має надати відповідний інструментарій для поглибленого вивчення процесів організації й руху (становлення, функціонування, розвитку) суспільства у основоположній економічній сфері діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Неослабний інтерес науковців до проблем розвитку складних різномірних систем (підприємств, регіонів, національної економіки) впирається у дослідження різновидів змін, які за певних умов забезпечують розвиток визначених системних об’єктів. Вивчення особливостей структурних порушень, обмовлених змінами у певних елементах системи, з класифікацією цих змін, здійснюється у працях Мінгальнової Ж.А., Клімової О.І., Прийма Л.Р., Кулиняк І.Я. [1; 2; 3, с.238], й використовується для пояснення трансформацій системи в ході її функціонування, що, наприклад, достатньо аргументовано викладено у дисертаційній роботі Стеблякової Л.П. Дослідниця визначає трансформацію як спосіб розвитку економічної системи: функціональний розвиток, що включає етап кількісно-якісних змін, та етап переродження системи (власне трансформації), пов’язаний з якісно-кількісними змінами, який може завершитися або утвердженням нової системи, або її розпадом [4].

Вчені також представляють розвиток у вузькому сенсі як завершальний процес, результат переходу системи в інший кількісний та якісний стан під впливом факторів внутрішнього і зовнішнього середовища, та у широкому розумінні – як незворотній, закономірний процес, який є послідовною зміною результатів чи станів в часі та просторі [3, с.238]. Наведене визначення поняття «розвиток» «перегукується» з трактуванням розвитку Чешковим М.А., який також розрізняє розвиток у вузькому сенсі, як прогрес (висхідний розвиток), та у широкому сенсі, як різноманіття видів змін, які визначаються різними параметрами: в категоріях форм, видів, джерел [5, с.13].

Інші дослідники пов’язують розвиток систем з процесами їх трансформації, модернізації, реформування. Так, якщо процесам реформування і модернізації надати суб’єктивного сенсу, зауважує Барановський О.І., то їх можна охарактеризувати як дії певних суб’єктів, отже, спрацьовує внутрішній чинник розвитку; об’єктивний сенс трансформації означає, що передує зовнішній чинник розвитку [6, с.5]. Продовжуючи розмірковувати в цьому напрямку, Барановський О.І., стверджує, що «при трансформації можливість реалізації кінцевої мети (розвиток) не може бути первісно визначена, оскільки спрямована на широкий спектр відносин, що унеможливує контроль процесу [6]. Нарешті, деякі дослідники на перший план висувають модернізацію як процес удосконалення, оновлення об’єкта, що складає зміст процесу трансформації, і відповідно, розвитку [7, с.10; 8; 9, с.82].

Незважаючи на значку кількість наукових робіт за означеною тематикою, залишається недостатньо розв’язаними питання щодо: 1) розрізнення понять «розвиток», «трансформація», «реформування», «перебудова», «модернізація» при дослідженні процесів саморуху системи; 2) вдосконалення класифікації видів змін, що складають зміст розвитку; 3) з’ясування розбіжностей між так званою ендегенною трансформацією (еволюційним процесом) та екзогенною трансформацією (змінами, що усвідомлені суспільством) для прийняття виважених рішень щодо ефективного управління процесами розвитку системи.

Мета дослідження. Зважаючи на вищевикладений матеріал, метою даної роботи є обґрунтування доцільності використання методологічних конструктів для поглибленого теоретичного дослідження питань організації (самоутворення), функціонування і розвитку складних об'єктів (систем). Для досягнення поставленої мети необхідно розв'язання наступних задач:

- порівняти й систематизувати визначення понять, що пов'язані з характеристикою категорії «розвиток»;
- виявити носіологічні можливості модернізаційно-трансформаційного та системно-структурного підходів в межах нових методологічних конструктів щодо з'ясування етапів і характеристики результатів саморуху й розвитку систем.

Виклад основного матеріалу дослідження. Узагальнюючи велику кількість наукових праць вітчизняних і зарубіжних дослідників слід відзначити, що дослідження процесів функціонування і розвитку спирається на застосування значної кількості підходів, серед яких виділяють: цивілізаційний, формаційний, еволюційний, відтворювальний, процесний, діалектичний, управлінський, ситуаційний, елементний, рівневий, функціональний, інформаційний, конвергенційний, модернізаційний, інституціональний, технократично-футурологічний, системний, синергетичний, структурний тощо. До дослідження трансформаційних процесів дослідники перед усім виділяють конструкти, що, об'єднують декілька різних підходів, зокрема: еволюційно-інституціональний, діалектико-формаційний, системно-структурний, і навіть, на нашу думку, еволюційно-формаційно-інституціональний, діалектико-системно-синергетичний, модернізаційно-відтворювально-процесний підходи тощо [9; 10; 11, с.170].

Прикладом продуктивного застосування діалектичного, системного та синергетичного підходів, що у сукупності утворюють діалектико-системно-синергетичний методологічний конструкт, виступають праці вітчизняного дослідника Мельника Л.Г., у яких представлена модель циклічного процесу самоорганізації систем. Вчений розділив поняття «самоорганізація», «організація», «самозабезпечення», «самовідтворення» тощо з тим, щоб детальніше дослідити процеси самоструктуризації, функціонування й розвитку систем [12]. Дослідник визначив самоорганізацію (у вузькому сенсі) як важливішу властивість системи за рахунок своїх внутрішніх чинників забезпечувати впорядкованість окремих елементів (частин), що включає [12, с. 12]:

а) самозабезпечення (самоокупності за термінологією Мельника Л.Г.) як «квізіенергетичного» напрямку самоорганізації систем (здатності задовольняти свої потреби у енергопотоках із зовнішнього середовища (матеріалах, капіталу, праці, грошових коштах тощо), обумовлених діяльністю самої системи);

б) самовідтворення – здатності системи відтворювати сутнісні начала (матеріальне, інформаційне та синергетичне, за термінологією прихильників триалектики), що формують дану систему, протидіючи процесу ентропійного саморуйнування, й виконуючи такі функції: 1) самоконструювання, або самомоделювання (формування самої системою просторово-часової моделі функціонування (моделі взаємозв'язків між окремими частинами системи); 2) самореструктуризацію (самозміну структури, що утворюється); 3) самовиготовлення й самозборку (продукування необхідних компонентів системи за рахунок внутрішніх ресурсів та складання власної структури) [13]; 4) самообмеження (блокування небажаних траєкторій руху системи у процесі самовідтворення способами, що закладені в системі апіорі, або сформувалися під впливом внутрішніх та/чи зовнішніх змін).

В узагальненому вигляді процеси самоорганізації й самоструктуризації системи, що відбуваються в ході її функціонування й розвитку, представлені на рис. 1, згідно якого, самоорганізація системи здійснюється в ході функціонування, коли вона одночасно самовпорядковується, створюючи адаптаційний потенціал, й самовідтворюється, використовуючи адаптаційні можливості.

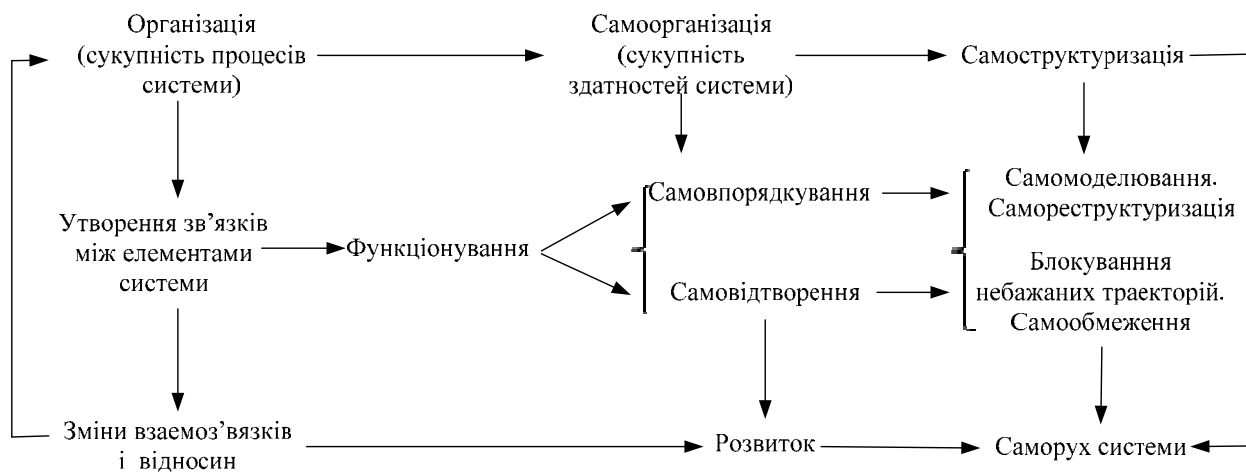

Рис. 1. Етапи і рівні самоорганізації й структуризації системи як складного об'єкту

В межах іншого модернізаційно-відтворювально-процесного конструкту застосовується перед усім комплексний відтворювально-процесний підхід, який дозволяє надати значу кількість визначень поняття «розвиток», що представлено у табл. 1, згідно якої, перед усім, слід відзначити, що розвиток не є тотожним зростанню, адже, для зростання притаманні кількісні характеристики, для розвитку – атрибутивні характеристики (нові властивості, здатності, якості) [14, с.106; 15, с.63].

Розвиток також визначається багатьма дослідниками як зміни процесів або явищ від простішого до складнішого, зміни траєкторій руху, стану рівноваги, адаптація об'єкта до мінливого центру рівноваги, зміни комбінацій внутрішніх факторів, їх потенціалів [3;16;17; 18, с.14].

Таблиця 1.
Визначення категорії «розвиток»: компаративний аналіз понять

Поняття, що описують зміни, зрушення у системі	Стисла характеристика понять	Категорія «розвиток»
Реформування (удосконалення)	Покращення діяльності об'єкта розвитку, збільшення можливостей при існуючому потенціалі факторів	Процес кількісно-якісних змін як імовірний підетап розвитку
Модернізація (удосконалення)	Покращення діяльності об'єкта розвитку, досягнення максимальних можливостей при новому потенціалі факторів	Розвиток як процес якісно-кількісних змін
Трансформація	Перехід між двома дискретними станами системи	Розвиток як процес переходу до нової системи
Еволюція	Поступовий процес накопичення кількісних і якісних змін з кінцевим результатом - створенням нової системи	Розвиток як закономірність функціонування системи
Прогрес	Напрямок поступального розвитку, для якого характерний перехід від нижчого до вищого, від менш досконалого до більш досконалого	Розвиток як напрям саморуху
Регрес	Напрямок поступальної деградації, для якої характерний зворотний перехід від вищого до нижчого, від більш досконалого до менш досконалого	Розвиток як напрям саморуху
Явище	Набуті характерні рис, властивості (або властивість), якості (чи якість) нового стану соціально-економічної системи, що ідентифікується через відповідну систему показників	Розвиток як нова якість системи
Результат	Отриманий ефект, який оцінює відмінності між двома дискретними станами системи (з використанням встановленої системи показників)	Розвиток як новий стан системи

Означені характеристики процесу розвитку стали підставою для виділення його взаємопов'язаних підетапів, що зображено на рис.2, згідно якого підетапи кількісних, кількісно-якісних та якісно-кількісних змін відображають розвиток як головну закономірність поступового процесу трансформації – накопичення сукупності перетворень, що призводять до безповоротних змін, які набувають домінуючого положення і стають ознаками утвердження нової системи. Отже, власне з домінуючих якісних змін фіксується розвиток як утвердження нової системи. Трансформація щодо забезпечення процесів розвитку систем має двоїсте становище: як сукупність попередніх підетапів розвитку нової системи, та як послідовність етапів перетворення старої системи на нову.

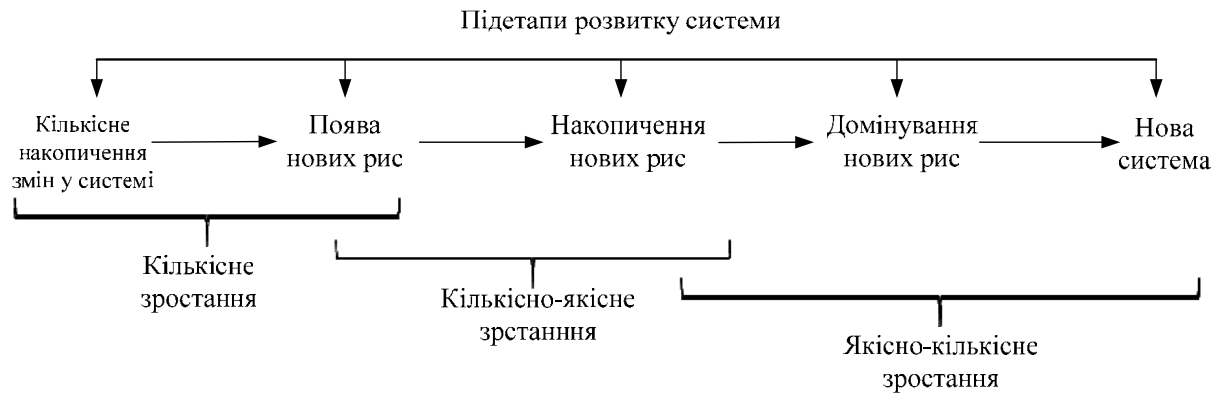

Рис. 2. Процес розвитку системи: основні підетапи

Досліджуючи процеси руху систем, вчені майже одногослоно визначають, що рушійною силою розвитку є суперечності між потребами та наявними механізмами їх задоволення [18, с.15] та може реалізуватися як прогрес чи регрес. Результатом розв'язання цих суперечностей є складне переплетіння перетворювальних процесів старої системи можуть бути як позитивні, прогресивні, так і регресивні, негативні, або навіть деградуючі [5; 15, с.65; 19, с.39].

Слід також зауважити, що в межах модернізаційно-відтворювально-процесного конструкту нового сенсу отримує достатньо розроблений модернізаційний підхід, що є тісно пов'язаним з трансформаційним підходом. У своїй сукупності обидва підходи дозволятимуть: а) поглибити визначення категорії «розвиток» на основі порівняння понять «трансформація», «модернізація», «реформування»; б) поліпшити управління реформаційними процесами щодо перебудови системи з тим, щоб забезпечити: адекватність трансформацій умовам зовнішнього середовища, синхронізацію розвитку економічної підсистеми суспільства національного господарства з соціальними, науковими, техніко-технологічними тощо процесами; в) коректувати перспективи соціально-економічного розвитку трансформаційної економіки, спираючись на результати реформування й оцінки наслідків модернізаційних процесів [10].

Під модернізацією зазвичай розуміють сукупність процесів технологічного, економічного, соціального, культурного, політичного розвитку суспільства (країни та її регіонів); комплексний спосіб вирішення економічних і соціальних, політичних і управлінських, культурних тощо завдань, які стоять перед державами, об'єднаннями, підприємствами та індивідами в контексті внутрішніх і зовнішніх загроз і ризиків [20, с.115]. За своєю сутністю модернізація є системним, поступовим, незворотним і прогресивним процесом. Системність модернізаційних процесів полягає у змінах взаємодіючих елементів системи, які повинні були здійснюватися одночасно [20, с.119; 21; 22].

Згідно вищесказаного, слід відзначити, що поняттям більш близьким за змістом перетворень до трансформації (результуючих перетворень) є модернізація як довготривалий поетапний процес накопичення і взаємодії змін, обумовлених перетворюючою діяльністю суспільства [21], у той час, як реформування справедливо асоціюється з цілеспрямованою управлінською діяльністю певних суб'єктів. Отже, зауваження авторів, які концентрують увагу не на можливостях керування розвитком, або спостереження, чи навіть усвідомлення, а на об'єктивних рисах цього процесу, є вірним, адже тим самим вони визначають розвиток як «загальний принцип» (закон функціонування) будь-якої системи, у тому числі соціально-економічної системи [23, с.15]. Вчені таким чином підкреслюють об'єктивний характер розвитку як багатовимірної взаємодії процесів модернізації і трансформації системи, що власне відображає її еволюцію, та дозволяє, в свою чергу: по-перше, ідентифікувати розвиток як внутрішню змістовну тенденцію трансформаційних процесів; по-друге, представити розвиток як результат поступової і довготривалої модернізації внутрішніх структурних зв'язків системи, що приводить до її удосконалення, оновлення, приведення до нових вимог [7, с.10; 8; 9, с.82].

Висновки. Узагальнюючи викладений матеріал, слід визначити, що: по-перше, вдосконалення методологічної бази досліджень процесів функціонування і розвитку систем не втрачає своєї актуальності, більш того, вимагає застосування нових методологічних конструктів, що поєднують певні взаємодіючі дослідницькі підходи; по-друге, в межах вже розширеного в науковій літературі діалектико-системно-синергетичного конструкту, можуть бути поглиблені дослідження процесів самоорганізації, саморуху і розвитку системи та вдосконалена теоретична класифікація її структурних змін, що дозволить ідентифікувати характер реальних зрушень та їх можливі наслідки; по-третє, в межах модернізаційно-відтворювально-процесного конструкту можливо виявлення значущості певних структурних змін у «запуску» процесів розвитку системи, що, в свою чергу, дозволить вдосконалити визначення понять «модернізація», «реформування» і «трансформація» та з'ясувати різні аспекти їх узгодження. Подальші дослідження в цьому напрямку можуть бути пов'язані з вдосконаленням існуючої моделі управління процесами реформування всіх видів життєдіяльності суспільства, що знову активізує науковий інтерес до трансформаційних процесів, ініційованих державою перетворень систем суспільства, що складають зміст його поступової модернізації.

Список літератури.

1. Мингалева Ж.А. Структурные преобразования в экономике: теория и методология: [монография] / Ж.А. Мингалева. – Екатеринбург: Институт экономики УрО РАН, 2005. – 348 с.
2. Клімова О.І. Структурні зміни в економіці: основні поняття та види/О.І. Клімова//Вісник СумДУ Серія Економіка. - 2011. - №2. – С.35-42.
3. Прийма Л.Р., Кулиняк І.Я. Розвиток підприємства: сутність поняття/ Л.Р. Прийма, І.Я. Кулиняк// Науковий вісник Національний політехнічний університет України. – 2012. – Випуск 22.10. – С. 236-240.
4. Стеблякова Л. П. Трансформация экономических систем: теория и практика. Автореферат дис...д.э.н. Специальность. 08.00.01 – экономическая теория / Л. П. Стеблякова. Московский государственный университет им. М.В. Ломоносова. – М., 2010. – 54 с.
5. Чешков М.А. Идея развития: возможность обновления//Современные проблемы развития. Материалы теоретического семинара в ИМЭМО РАН. Отв.ред. д.и.н. В.Г. Хорос. – М.: ИМЭМО РАН, 2010. - С.11-20.
6. Барановский О.І. Зміст трансформаційних процесів в економічних системах/О.І. Барановский// Вісник Університету банківської справи 2017 № 1 (28). – С. 3-14.
7. Федорова Н.С., Пилипенко Г.М. Теоретико-методологічний аналіз розвитку соціально-економічних систем у контексті прогресу/ Н. С. Федорова Г. М. Пилипенко//Економічний вісник. – 2016. - №3. – с. 8-19.
8. Філіпенко, А. С. Економічний розвиток сучасної цивілізації: навч. пос. / А. С. Філіпенко. – 3-є вид., перероб. і доп. – К. : Знання України, 2006. – 316 с.
9. Пасінович І.І. Структурний розвиток економіки та сучасні виклики структурної трансформації в Україні /І.І Пасінович//Економіка та управління підприємствами. – 2016. - Випуск 1(117). – С. 82-87.
10. Ховрак І.В. Генезис теоретико-методологічних засад трансформації економічних систем [Електронний ресурс]/І.В Ховрак. – Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/338396985_Genezis_teoretiko-metodologicnih_zasad_transformacii_ekonomichnih_sistem.
11. Монастирський Г. Л. Модернізаційна парадигма управління економічним розвитком територіальних спільнот базового рівня / Г.Л. Монастирський // Вісник Національної академії державного управління. – 2010. – № 4. – С. 166-174.
12. Мельник¹Л.Г. Научные основы самоорганизации экономических систем. /Л.Г. Мельник//Механізм регулювання економіки. – 2010. – Часть 1. - №3. – Т.1. – С.12-27.
13. Бевзенко Л.Д. Социальная самоорганизация. Синергетическая парадигма: возможности социальных интерпретаций/ Л.Д. Бевзенко. – К.: ИС НАНУ, 2002. – 437 с.
14. Раєвнева О.В. Управління розвитком підприємства: методологія, механізми, моделі: [Текст] /О.В. Раєвнева. – Х.: ВД «ІНЖЕК», 2006. – 496 с.
15. Вечеря С.В. Діалектика сутності поняття «розвиток соціально-економічних систем»/С.В. Вечеря//Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. – 2013. – №1(56). – С. 61-67.
16. Механізм управління потенціалом інноваційного розвитку промислових підприємств: монографія /за ред. Ю.С. Шипуліної. – Суми: ТОВ «ДД Папірус», 2012. – 458 с.
17. Кифяк В. Теоретичні основи визначення категорії «розвиток підприємства» / В. Кифяк // Економічний аналіз. – Тернопіль, 2011. – Вип. 8. - Ч 2. – С. 190–194.
18. Волощук Ю.О. Діалектична сутність поняття «ефективний розвиток»/Ю.О. Волощук// Проблеми системного підходу в економіці. - 2018. - Випуск 3(65). – С.13-18.
19. Гвоздецька І.В. Науково-теоретичні основи дефініції економічний розвиток /І.В. Гвоздецька// Науковий вісник Полісся. - 2016. - № 2 (6). - С. 38–44.
20. Підоричева І.Ю. Модернізація економіки: теоретичний аспект/І.Ю. Підоричева // Вісник економічної науки України. — 2016. — № 1 (30). — С. 114–121.
21. Васіна А.Ю. Теоретичний концепт структурного реформування економіки/А.Ю. Васіна//Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «економіка»: науковий журнал. – Острог: Вид-во НУ «ОА», 2016. – № 1(29). – С. 8–12.
22. Лібанова Е.М. Модернізація економіки України в контексті соціальних викликів /Е.М. Лібанова//Демографія та соціальна економіка. — 2011. — № 1 (15). — С. 24-38.
23. Василенко В.А. Диагностика устойчивого развития предприятий: [Текст] / В.А. Василенко. – К.: ЦУЛ, 2005. – 142 с.

References.

1. Mingaleva, Zh. A. (2005), *Strukturnye preobrazovaniya v jekonomike: teorija i metodologija* [Structural transformation of economy: theory and methodology] Institut jekonomiki UrO RAN, Ekaterinburg, Russia.
2. Klimova, O.I. (2011), “Structural changes in economy: basic concepts and types”, *Scientific Bulletin SumDU Economics Series*, vol. 2, pp.35-42.

3. Pryima, L.R. and Kulyniak, I.Y. (2012), "Development of an enterprise: core of the concept", *Scientific Bulletin the National Technical University of Ukraine*, vol. 22.10, pp.236-240.
4. Stebljakova, L. P. (2010) "Transformation of Economic Systems: Theory and Practice", Ph.D. Thesis, economic theory, Moscow State University M.V. Lomonosov, Moscow, Russia.
5. Cheshkov, M.A. (2010), "Development Idea: Upgradeability", *Sovremennye problemy razvitija. Materialy teoreticheskogo seminaru* [Modern problems of development. Materials theoretical seminar], Institute of World Economy and International Relations, Moscow, Russia, pp.11-20.
6. Baranovsky, O.I. (2017), "Content of transformation processes in economic systems", *Visnyk Universytetu bankivskoi spravy*, vol.1(28), pp.3-14.
7. Fedorova, N.E. and Pilipenko, G.M. (2016), "Theoretical and methodological analysis of the development of socio-economic systems in the context of progress", *Ekonomichnyi visnyk*, vol. 3, pp. 8-19.
8. Filipenko, A.S. (2006), *Ekonomichnyi rozvytok suchasnoi tsyvilizatsii* [Economic development of modern civilization], 3rd ed, Znannia, Kyiv, Ukraine.
9. Pasinovich, I.I. (2016), "Structural economic development and current challenges of structural transformation in Ukraine", *Ekonomika ta upravlinnia pidpryemstvamy*, vol. 1 (117), pp. 82-87.
10. Khovrak, I.V. (2015), "Genesis of theoretical and methodological foundations of transformation economic systems", available at: https://www.researchgate.net/publication/338396985_Genezis_teoretiko-metodologicnih_zasad_transformacii_ekonomichnih_sistems (12.03.2020).
11. Monastirsky, G.L. (2010), "The modernization paradigm of economic development management of territorial communities of the basic level", *Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia*, vol. 4, pp. 166-174.
12. Melnik, L.G. (2010), "Scientific bases of self-organization of economic systems. Part 1", *Mekhanizm rehuliuвання ekonomiky*, vol. 3(1), pp.12-27.
13. Bevzenko, L. D. (2002), *Social'naja samoorganizacija. Sinergeticheskaja paradigma: vozmozhnosti social'nyh interpretacij* [Social self-organization. Synergetic paradigm: possibilities of social interpretations], Institute of Sociology, Kyiv, Ukraine.
14. Raevneva, O.V. (2006), *Upravlinnia rozvytkom pidpryemstva: metodolohiia, mekhanizmy, modeli* [Enterprise development management: methodology, mechanisms, models], «INGEK», Kharkiv, Ukraine.
15. Vecheria, S.V. (2013), "Dialectics of the essence of the concept «development of socio-economic systems», *Naukovyi visnyk Poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli*, vol. 1(56), pp. 61-67.
16. Shypulina, Yu.S. (2012), *Mekhanizm upravlinnia potentsialom innovatsiinoho rozvytku promyslovykh pidpryemstv* [Mechanism for managing the potential of innovative development of industrial enterprises], Papirus, Sumy, Ukraine.
17. Kifyak, V. (2011), "Theoretical bases of definition of the category "enterprise development", *Economic analysis*, vol.8(2), pp.13-18.
18. Voloshchuk, Yu.O. (2018), "Dialectical essence of the concept of «effective development»", *Problemy systemnoho pidkhodu v ekonomitsi*, vol. 3(65). pp.13-18.
19. Gvozdetska, I.V. (2016), "Scientific and theoretical foundations of the definition of economic development", *Naukovyi visnyk Polissia*, vol. 2 (6), pp. 38-44.
20. Pidoricheva, I.Yu. (2016), "Modernization of the economy: theoretical aspect", *Visnyk ekonomichnoi nauky Ukrainy*, vol. 1 (30), pp. 114–121.
21. Vasina, A.Yu. (2016), "Theoretical concept of structural economic reform", *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Serii «ekonomika»*, vol. 1(29), pp. 8-12.
22. Libanova, E.M. (2011), "Modernization of the Ukrainian Economy in the Context of Social Challenges", *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika*, vol. (15), pp.24-38.
23. Vasilenko, V.A. (2005), *Diagnostika ustojchivogo rozvitija predpriyatij* [Diagnostics of sustainable development of enterprises], Center for Educational Literature, Kyiv, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 20.04.2020 р.